

DOI: 10.11649/abs.2019.012

Anna Zielińska

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk

Warszawa

azielska@ispan.waw.pl

<https://orcid.org/0000-0002-0497-4916>

Recenzja

Anastasija Kostiučenko, *Sprachen und ihre Sprecher in Litauen. Eine soziolinguistische Untersuchung zum sozialen Status des Litauischen, Polnischen und Russischen* (Języki i mówcy na Litwie. Badania socjolingwistyczne nad społecznym statusem języków litewskiego, polskiego i rosyjskiego), Berlin: Logos Verlag, 2016.

Monografia *Sprachen und ihre Sprecher in Litauen. Eine soziolinguistische Untersuchung zum sozialen Status des Litauischen, Polnischen und Russischen* Anastasiji Kostiučenko jest pracą doktorską obronioną w 2015 roku na Uniwersytecie w Greifswaldzie (Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, obecnie Universität Greifswald). Autorka przedstawia we wstępie swoją drogę naukową. Pochodzi z Trok na Litwie i studiowała filologię litewską oraz język niemiecki na Uniwersytecie Wileńskim. Wzrastała więc w wielojęzycznym środowisku, które później stało się przedmiotem jej dociekań naukowych. Na Uniwersytecie w Greifswaldzie trafiła dzięki programowi wymiany akademickiej Erasmus. Tam zainteresowała się badaniami socjolingwistycznymi.

W książce przedstawia badania nad społecznym statusem (rozumianym jako prestiż) trzech używanych na Litwie języków: litewskiego, polskiego i rosyjskiego.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2019.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences

[Wydawca: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk]

Kluczem do zrozumienia i objaśnienia tego zagadnienia jest zbadanie postaw litewskiego społeczeństwa wobec wymienionych trzech języków i ich mówców. Autorka wbrew temu, co pisze, nie podejmuje tematu nowatorskiego. Przywołuje jako przykłady, nielicznych jej zdaniem publikacji, artykuł Zofii Kurzowej z roku 1988 na temat nastawienia różnych grup do języka polskiego używanego na Litwie. Tymczasem wartościowanie języków, prestiż społeczny, świadomość językowa, motywacje zachowania języka i przyczyny zmiany bądź utraty języka to problematyka dostrzegana od wielu lat przez lingwistów prowadzących badania na Litwie¹. Należy tu wspomnieć przede wszystkim, niestety pominięte przez Autorkę, prace wileńskich polonistów, m.in. Mirosława Dawlewicza (Dawlewicz, 2000), Kingi Geben (Geben, 2003, 2015), Krystyny Rutkowskiej (Rutkowska, 2016; Rutkowska, 2008), Ireny Masojć (Masojć, 2006). Związek języka z poczuciem tożsamości w polskich rodzinach na Litwie został zbadany stosunkowo niedawno przez Ines Ackermann (Ackermann, 2015).

Niepełna znajomość literatury naukowej widoczna jest w rozdziale 2.1. *Zur Bevölkerung Litauens* (O ludności Litwy), zwłaszcza w punkcie 2.1.1. *Das Polnische und die Polen in Litauen* (Polszczyzna i Polacy na Litwie), w którym, nie powołując się na żadne badania, przedstawia w niejasny sposób skomplikowaną sytuację językową obszaru dookoła Wilna. Region ten był intensywnie eksplorowany i gruntownie opisany przez Krystynę Rutkowską (m.in. Rutkowska, 2014, 2015). Objasniając, czym jest *mowa prosta*, Autorka mogła sięgnąć do mojego artykułu (Zielińska, 2004). *Mowa prosta* w okolicach Wilna to używany tam powszechnie potoczny lingwonim, który oznacza język używany w sferach prywatnych, w domach i życiu sąsiedzkim. Są to lokalne gwary dialektu białoruskiego. Gwary białoruskie na Wileńszczyźnie są naturalnym przedłużeniem gwar z obszaru Białorusi i należą do północno-zachodniej strefy dialektalnej (Barszczewska & Jankowiak, 2012, s. 160).

Nowatorskim pomysłem Anastasiji Kostiučenko jest natomiast zastosowanie do badań nad prestiżem języków i ich mówców na Litwie socjolingwistycznej techniki *matched guise* (technika dopasowywania). Badaczka dokonała „reanimacji”, jak sama dowcipnie pisze w rozdziale końcowym 4. *Fazit und Ausblick* (Wnioski i perspektywy), metody kanadyjskiego psychologa Wallace’a E. Lamberta (Lambert, Hodgson, Gardner, & Fillenbaum, 1960). Ogólnie rzecz ujmując, jest to technika, której celem jest poznanie nastawienia osób badanych do języków / dialektów / wariantów językowych przy zastosowaniu pytań pośrednich. Głównym założeniem jest obiektywizacja wyników badań. Osoby badane wysłuchują urywków nagrań wypowiedzi tego samego mówcy, używającego różnych rejestrów społecznych, dialektów czy nawet języków. Nie mają jednak świadomości, że jest to jeden mówca,

¹ Omówienie nurtów badań językoznawczych prowadzonych na Litwie po 1990 roku przedstawia Zofia Sawaniewska-Mochowa (Sawaniewska-Mochowa, 2018).

a nie kilku. Następnie prosi się ich o przypisanie tym „różnym” mówcom pewnych cech charakteru i wyglądu (np. mądry-głupi, wysoki-niski itp.). W ten sposób osoby badane ujawniają swój „prawdziwy” stosunek do języków / osób mówiących danymi językami. Zachowując podstawowe zasady te same metody, Anastasija Kostiučenko dostosowała ją do przedmiotu i celów własnej pracy. Główny rozdział książki 3. *Methodisch-empirischer Teil* (Część metodyczno-empiryczna) ukazuje w fascynujący sposób naukową drogę badaczki, poczynając od testowych badań wstępnych i tworzenia aparatu badawczego, przeprowadzenia procedur badawczych, do wyników i ich interpretacji. Anastasija Kostiučenko nie przyjmuje wybranej metody bezkrytycznie. Opierając się na literaturze naukowej, omawia związane z nią wątpliwości. W procesie przygotowania badań podejmuje starania, aby zniwelować słabe strony techniki. Przedstawia, jak istotne są czynności wstępne: wybór tekstu do odczytywania w trzech językach (powinien być neutralny w treści, aby nie wzbudzać emocji) oraz osoby odczytującej te teksty (powinna w jednakowym stopniu perfekcyjnie władać trzema językami, mówić bez charakterystycznych cech artykulacyjnych i obcego „akcentu”). W przypadku omawianych badań takie warunki spełniła jedna z testowanych wcześniej ochotniczek, które zgłosiły się do udziału w eksperymencie. Teksty odczytywane przez tę osobę zostały ukryte wśród innych tych samych tekstów odczytywanych przez inne osoby także w trzech językach. Istotny wpływ na wynik badania ma przemyślane umieszczenie tekstów odczytywanych przez *ukrytą* mówczynię (*Maske*) w odpowiedniej kolejności i odstępach wśród tekstów uzupełniających (*Füllstimmen*). Jedną z modyfikacji metody Lamberta jest umieszczenie wśród odsłuchiwanego tekstu nie tylko fragmentów odczytanych przez *ukrytą* mówczynię w trzech wariantach językowych (ten sam tekst po litewsku, po rosyjsku i po polsku). Został umieszczony także dwa razy tekst odczytany przez inną osobę w języku litewskim. Zdublowanie jednego z litewskich tekstów uzupełniających miało pokazać, czy różnice w ocenie tekstów wynikają faktycznie z różnego nastawienia do języków, czy może z innych powodów, np. zmęczenia, dekoncentracji słuchających. Autorka wychodzi z założenia, że jeżeli różnice w ocenie tekstów *ukrytych* wynikają z nastawień do języków, to nie powinny się pojawiać wariantywnie odpowiedzi dotyczące zdublowanych tekstów litewskich. Okazało się, że przy niektórych pytaniach takie różnice rzeczywiście się pojawiły, co sprawiło, że Autorka z dużą ostrożnością podchodzi do interpretacji odpowiedzi na nie.

Najpoważniejszym zarzutem formułowanym przez przeciwników techniki *matched guise* jest jej sztuczność. Badanie odbywa się w nienaturalnych warunkach. Słuchacze oceniający mówcę muszą się mocno skoncentrować, aby wysłuchać wielokrotnie tego samego tekstu. Moją wątpliwość budzi dążenie do oderwania języka od mówcy. Do roli *ukrytej* mówczyni wybrana została osoba mówiąca w możliwie neutralny sposób. Rozumiem, że nie powinna czytać tekstów osoba

z wadami wymowy lub jakimiś osobniczymi przyciągającymi uwagę cechami artykulacyjnymi. Widzę natomiast problem w mówieniu „bez akcentu” w przypadku tekstów w języku polskim. Nie jest jasne, czy do eksperymentu zostały zastosowane teksty w standardowej polszczyźnie, czy w jakimś wariantcie polszczyzny regionalnej, używanej na Litwie. Autorka słusznie zauważa, że Polacy mieszkający na Litwie są inaczej postrzegani niż Polacy w Polsce. Deklaruje, że przedmiotem jej badań są Polacy z Litwy (Kostiučenko, 2016, s. 40, przypis 17). Dlatego kwestia wariantu języka polskiego, w jakim mówi *ukryta* mówczyni, jest bardzo istotna. Jeżeli badane jest nastawienie do Polaków mieszkających na Litwie, to mówczyni powinna mówić tak, jak mówią Polacy na Litwie, czyli polszczyzną regionalną (względnie z cechami regionalnymi). Wtedy jednak trudno o neutralność; polszczyzna na Litwie jest mocno zróżnicowana społecznie i geograficznie. Jest to paradoks badawczy wynikający ze słabości metody. Nie jest bowiem możliwe absolutne zneutralizowanie mówcy i konfrontacja słuchaczy tylko z systemem językowym (*langue*). Każda realizacja języka, także odczytanie fragmentu tekstu to już *parole*, które nie istnieje bez mówcy. Autorka też zauważa ten problem w innym miejscu, gdy odnosi się do kwestii płci wybranej do eksperymentu osoby odczytującej teksty. Ponieważ jest to kobieta, w pytaniu o profesję, pojawiają się odpowiedzi oznaczające typowo żeńskie zawody. Sprawia to, że odpowiedzi na pytanie o zawód nie wskazują jednoznacznie na prestiż związany z językiem, a raczej na związany z płcią.

Badaniu zostały poddane grupy studentów z trzech dużych miast litewskich: Wilna, Kowna i Kłajpedy. Udział w eksperymencie wymaga osiągnięcia pewnego poziomu intelektualnego i świadomości językowej. Badane jest zatem nastawienie do trzech języków jednego pokolenia mieszkańców Litwy i to wybranej grupy młodzieży uczącej się. Studenci mieli za zadanie określanie cech charakteru i wyglądu mówców, w trakcie słuchania uprzednio starannie przygotowanych tekstów w trzech językach. Została zastosowana metoda dyferencjału semantycznego Osgooda (Osgood, Suci, & Tannenbaum, 1957). Klasyczna ankieta zgodna z techniką *matched guise* zawierająca pytania pośrednie stanowiła pierwszą część badania. Kolejna część zawierała pytania bezpośrednie, dotyczące danych osób badanych (m.in. tożsamość, język ojczysty, języki rodziców) oraz odnoszące się do poszczególnych języków. Pojawiły się też pytania dotyczące spraw konfliktowych, m.in. opinii na temat polskojęzycznych tablic z nazwami geograficznymi w miejscowościach zamieszkałych przez polską mniejszość. Badani mieli także możliwość sformułowania w sposób dowolny swoich wypowiedzi i przedstawienia poglądów na różne kwestie związane z wielojęzycznością na Litwie. Ujawniły się dzięki temu rozmaite uprzedzenia i stereotypy etniczne, wciąż aktualne na Litwie wśród młodego pokolenia. Autorka przedstawia także różnice postaw językowych w różnych grupach badanej młodzieży. Na podstawie danych z ankiety dzieli studentów na podgrupy pod względem języka ojczystego, używania trzech języków i innych parametrów

socjolingwistycznych. Wyniki zostały zilustrowane na wykresach. W aneksie książki udostępnione zostały także wszystkie przeprowadzone ankiety oraz fragmenty odczytywanych tekstów.

Połączenie metod pytań pośrednich i bezpośrednich z elementami swobodnego wywiadu czyni wyniki badań Anastasiji Kostiučenko trudnymi do podważenia. Najwyższym prestiżem cieszy się język litewski i mówcy tego języka. Najniżej wartościowany jest język polski. *Ukryta* mówczyni, posługując się językiem polskim, była gorzej oceniana na skali Osgooda zarówno pod względem wyglądu, jak i charakteru, niż gdy mówiła w językach litewskim i rosyjskim. Pytanie, dlaczego młodzież na Litwie w ten sposób wartościuje języki i ich mówców, pozostaje otwarte i inspiruje do kolejnych badań nad statusem i prestiżem języków. Książka Anastasiji Kostiučenko to także ważny głos w dyskusjach metodologicznych. Nie ma doskonałych metod, każda metoda, technika badawcza musi być traktowana z dużą ostrożnością. Autorka recenzowanej pracy jest tego świadoma i daje przykład rzetelnego i etycznego postępowania badawczego.

Bibliografia

- Ackermann, I. (2015). *Granice języka: Samookreślenia Polaków na Białorusi i Litwie*. Warszawa: DiG.
- Barszczewska, N., & Jankowiak, M. (2012). *Dialektologia białoruska*. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Dawlewicz, M. (2000). *Słownictwo młodzieży polskiego pochodzenia w Wilnie*. Warszawa: Elipsa.
- Geben, K. (2003). *Świadomość i kompetencja językowa a warstwy leksykalne w idiolektach młodzieży polskiego pochodzenia na Wileńszczyźnie*. Warszawa: Elipsa.
- Geben, K. (2015). Dyglosja i wielojęzyczność Polaków mieszkających w miastach na Litwie. W Z. Babickienė & L. Pečkuvienė (Red.), *Tarmės – Europos tautų kultūros paveldas [Dialects – cultural heritage of European nations]: Mokslo straipsnių rinkinys* (ss. 142–161). Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas. Pobrano z <http://ebooks.mruni.eu/product/tarms-europos-taut-kultros-paveldas-dialects-cultural-heritage-european-nations>
- Kostiučenko, A. (2016). *Sprachen und ihre Sprecher in Litauen: Eine soziolinguistische Untersuchung zum sozialen Status des Litauischen, Polnischen und Russischen*. Berlin: Logos Verlag.
- Kurzowa, Z. (1988). Świadomość językowa i poglądy Polaków litewskich na ich język. *Przełąd Polonijny*, 14(1), 75–96.
- Lambert, W. E., Hodgson, R. C., Gardner, R. C., & Fillenbaum, C. (1960). Evaluational reactions to spoken language. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60(1), 44–51. <https://doi.org/10.1037/h0044430>

- Masojć, I. (2006). Język a tożsamość na pograniczu (na przykładzie Polaków na Litwie). W M. Marszałek & A. Nagórko (Red.), *Berührungslinien: Polnische Literatur und Sprache aus der Perspektive des deutsch-polnischen kulturellen Austauschs* (ss. 273–285). Hildesheim: Georg Olms Verlag. (*Westostpassagen: Slawistische Forschungen und Texte*, 2).
- Osgood, C. E., Suci, G. J., & Tannenbaum, P. H. (1957). *The measurement of meaning*. Urbana: University of Illinois Press.
- Rutkowska, K. (2014). Lenkų kalbos paplitimas ir vartojimo ypatumai. W D. Mikulėnienė & V. Meiliūnaitė (Red.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: Geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: Žemėlapiai ir jų komentarai* (ss. 216–227). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Leidykla BRIEDIS.
- Rutkowska, K. (2015). Lenkų kalbos tarmės Lietuvoje: Stratifikacija ir funkcionavimas [Polish dialects in Lithuanian: Stratification and behaviour]. W Z. Babickienė & L. Pečkuvienė (Red.), *Tarmės – Europos tautų kultūros paveldas [Dialects – cultural heritage of European nations]: Mokslo straipsnių rinkinys* (ss. 127–142). Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas. Pobrano z <http://ebooks.mruni.eu/product/tarms-europos-taut-kultros-paveldas-dialects-cultural-heritage-european-nations>
- Rutkowska, K. (2016). Kas aš esu ir kokia mano kalba? Tautinės savimonės veiksniai Lietuvos lenkų naratyvuose. W K. Rutkowska (Red.), *Lietuvos lenkų tarmės: 2016 metų elektroninis leidinys* (ss. 1–10). Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Rutkowska, K. (2008). Język a tożsamość na pograniczu polsko-litewskim. W A. Engeling, E. Golachowska, & A. Zielińska (Red.), *Tożsamość – język – rodzina: Z badań na pograniczu słowiańsko-bałtyckim* (ss. 53–68). Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Sawaniewska-Mochowa, Z. (2018). Język polski na Litwie po 1990 roku: Stan badań i perspektywy. W Z. Greń (Red.), *Z polskich studiów slawistycznych: Seria 13, T. 2. Językoznawstwo* (ss. 255–261). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Zielińska, A. (2004). *Mowa Prosta* und andere Begriffe aus dem Vokabular des Forschers in der slawisch-baltischen Kontaktzone. *Zeitschrift für Slawistik*, 49(3), 297–307. <https://doi.org/10.1524/slav.2004.49.3.297>

Recenzja

Anastasija Kostiučenko, *Sprachen und ihre Sprecher in Litauen. Eine soziolinguistische Untersuchung zum sozialen Status des Litauischen, Polnischen und Russischen* (Języki i mówcy na Litwie. Badania socjolingwistyczne nad społecznym statusem języków litewskiego, polskiego i rosyjskiego), Berlin: Logos Verlag, 2016.

Streszczenie

Artykuł przedstawia recenzję książki *Sprachen und ihre Sprecher in Litauen. Eine soziolinguistische Untersuchung zum sozialen Status des Litauischen, Polnischen und Russischen* Anastasiji Kostiučenko. Monografia prezentuje badania nad nastawieniem do języków (*language attitude*) litewskiego, polskiego i rosyjskiego na Litwie. Autorka zastosowała metodę kanadyjskiego psychologa Wallace'a E. Lamberta *matched guise* z lat 60. XX wieku. Książka stanowi ważny głos w dyskusji na temat metod badań socjolingwistycznych. Recenzja zawiera elementy polemiczne.

Słowa kluczowe: stosunek do języka; technika *matched guise*; Litwa; wielojęzyczność

Review

Anastasija Kostiučenko, *Sprachen und ihre Sprecher in Litauen. Eine soziolinguistische Untersuchung zum sozialen Status des Litauischen, Polnischen und Russischen* (Languages and their speakers in Lithuania: A sociolinguistic study on the social status of Lithuanian, Polish and Russian), Berlin: Logos Verlag, 2016.

Abstract

This article offers a review of the monograph *Sprachen und ihre Sprecher in Litauen. Eine soziolinguistische Untersuchung zum sozialen Status des Litauischen, Polnischen und Russischen* (Languages and their speakers in Lithuania: A sociolinguistic study on the social status of Lithuanian, Polish and Russian) by Anastasija Kostiučenko. Her volume presents a study on attitudes to Lithuanian, Polish and Russian in Lithuania, applying the *matched guise* technique developed by Canadian psychol-

ogist Wallace E. Lambert in the 1960s. The monograph is an important voice in the discussion on the methods of sociolinguistic study. This review includes some polemical observations.

Keywords: language attitude; matched guise; Lithuania; multilingualism

Anna Zielińska is Professor at the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences. Her research interests include Polish and Slavic linguistics, particularly dialectology, sociolinguistics, language contact, multilingualism and linguistic borderlands. She is the author of about a hundred academic publications.

Bibliography (selected monographs): (with Zofia Sawaniewska-Mochowa), *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na byłych Kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej. Ginąca część kultury europejskiej* [The heritage of gentry culture in the former Grand Duchy of Lithuania: A vestigial aspect of European culture on the verge of total extinction], Warszawa (Warsaw) 2007; *Mowa Pogranicza. Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim* [Language of the borderlands: A study of languages and identities in the Lubusz region], Warszawa (Warsaw) 2013; *The multilingualism of the Old Believers living in Poland*, www.ireteslaw.ispan.waw.pl, 2017.

Correspondence: Anna Zielińska, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, e-mail: azielinska@ispan.waw.pl

Support of the work: This work was supported by core funding for the statutory activity of the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

Competing interests: The author is a member of the Editorial Team of this journal.